

Úgy találtam, hogy eleinte a teológiai kommentár az uralkodó, a 19. században a történeti, most pedig az esztétikai.

Jorge Luis Borges

CZÖVEK TAMÁS

A VALÓSÁG ÁBRÁZOLÁSA: AZ IGE MŰFAJA ÉS AZ IGEHIRDETÉS MŰFAJA

Minden igehirdetés, áhítat, bibliaóra valóság- és bibliaértelmezés is, s liturgikus alkalmakon a legtöbb értelmezés egyben tanítás. Ebben a minőségében a Biblia értelmezése egyszersmind a valóság ábrázolása, akár tudatában vagyunk ennek, akár nem. Noha valamilyen formában és mértékig az igehirdetésnek lehet és kell is, hogy célja legyen a tanítás, a kérdés akkor válik érdekessé és egyszersmind nehezzé, amikor a tanítás *módjáról* kell döntenie az igehirdetőnek: Hogyan, milyen formában tanítson, milyen műfajba „csomagolja” tanítását? A kérdés nehézségét és érdekességét legalább két elv indokolja. Az első Meir Sternberg megállapítása, hogy ti. a bibliai elbeszélések nem didaktikusak, hanem ideologikusak,¹ s ezt a megállapítást számos bibliai műfajra ki lehet terjeszteni. A másik nyilvánvaló volta ellenére egy messzemenőig figyelmen kívül hagyott szempont: a bibliai szöveg műfaja. E két elv az, mely igehirdetéseinknek oly gyakran esik gyanútlan áldozatává, s amiknek ezért érdemes figyelmet szentelnünk.²

1. Erich Auerbach, Meir Sternberg és a bibliai elbeszélés

Homéroszt és a Bibliát összehasonlítva híres tanulmányának, a *Mimézi*s-nek első fejezetében Erich Auerbach ezt írja:

A Biblia igénye az igazságra nem pusztán sokkal erőteljesebb, mint Homéroszé, hanem még zsarnoki is; kirekeszt minden más igényt. A Szentírás történeteinek világa nem éri be azzal az igénnyel, hogy egyeduralomra van teremtve. [...] A Szentírás történeteinek nem versengenek kegyeinkért, mint a homérosziak, nem hízelegnek, hogy tessenek s hogy megejtsenek – le akarnak igazni, ha pedig vonakodunk, máris rebellesek vagyunk.³

A Biblia ezen igényét minden olvasó többé-kevésbé érzi, igehirdetők pedig hivatásszerűen tisztában vannak vele. Az igehirdető kérdése az, hogyan érvényesítse ezt az igényt a hallgatóság, a gyülekezet felé. A kérdést némileg bonyolultabbá teszi annak felismerése, hogy „a homéroszi költemények nem rejtenek el semmit, nincsen bennük tanítás, sem pedig burkolt, titkos értelem. *Homéroszt lehet elemezni, [...] de nem lehet értelmezni.*”⁴ Ezzel

¹ Sternberg, M. *The Poetics of Biblical Narrative: Ideological Literature and the Drama of Reading* (ILBS). Bloomington: Indiana University Press, 1985, 38.

² Magam nem lévén gyakorlati teológus, jórészt biblika-teológusokra hagyatkoztam. Az itt következő gondolatokat az ún. narratív teológia előfutára, Erich Auerbach mellett leginkább annak egyik legjelesebb gyakorlati képviselője, Walter Brueggemann ihlette. Ez utóbbi az igehirdetés szerepét legvilágosabban a Yale Egyetem Teológiai Karán 1989-ben elmondott Lyman Beecher-előadásokban fejtette ki. Ld. Brueggemann, W. *Finally Comes the Poet: Daring Speech for Proclamation*. Minneapolis: Fortress Press, 1989. A bevezetésben Brueggemann így határozza meg az igehirdetés feladatát: „Az igehirdetés feladata és lehetősége az, hogy megnyissa az evangélium örömhírét alternatív beszédmódokkal: olyan beszéddel, mely drámai, művészi, mely képes meghívni embereket, hogy egy más beszélgetéshez csatlakozzanak, mely szabad a technikai okoktól, melyet nem terhelnek elvont ontológiák, mely nem jön zavarba a konkrét dolgok miatt. [...] Az igehirdető előtt annak félelmetes lehetősége áll, hogy egy evangéliumi világot kínáljon fel: egy olyan létet, melyet az evangélium híre formál. Ez a felkínálás szükségessé teszi a szavak gondos megválasztását, mivel a megkeresztelt közösség szavakra vár, hogy hűséges nép lehessen”, 3k.

³ Auerbach, E. *Mimézi*s: A valóság ábrázolása az európai irodalomban. Budapest: Gondolat, 1985, 16.

⁴ Auerbach, E. *Mimézi*s, 15; kiemelés tőlem.

szemben „szövevényes”⁵ volta miatt a bibliai elbeszélés értelmezésre szorul. A német irodalomkritikus szerint a bibliai elbeszélők

csak azt munkálják ki a jelenségekben, ami fontos a cselekmény célja szerint, minden más homályba merül; csupán a cselekmény lényegi csúcspontjait emelik ki, ami közöttük van, elhanyagolható; hely és idő meghatározatlan és értelmezésre szorul; kimondatlanok maradnak a gondolatok s érzelmek, csak a hallgatás s a szaggatott beszéd sugallja őket; egyetlen célra irányul az egész a legnagyobb s szüntelen feszültség közepette, s jóllehet sokkal egységesebb, mégis talányos és szövevényes.⁶

Sternberg erre utal, amikor azt állítja, hogy a Biblia a jutalmazás-bűnhődés tekintetében szokásszerűen kétértelmű, jellemábrázolása összetett, a szereplők indítékai vegyesek, a cselekményt hézagok és rejtélyek lyuggatják, a szereplők viselkedése kiszámíthatatlan, mindenhol meglepetés vár az olvasóra, a nyelv tömör és játékos, a valóságképet sokkal inkább a valós, mint az eszményített uralja. S a listát lehetne folytatni. Ez minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a didaktika idegen az ószövetségi [és újszövetségi] elbeszélés szellemétől, sőt ellenszenvvel viseltetik az iránt, s azt későbbi filozófiai és vallási hagyományok kényszerítették rá.⁷ A Bibliától, mint minden maradandó irodalmi alkotástól, mi sem áll távolabb, mint a didaktika.

2. A bibliai műfajok és a didaktika

A Bibliában nagyjából a következő műfajok találhatók (zárójelben példák):

- a) imádságok (Zsoltárok),
- b) leíró részek, listák (2Móz 25-30; Józs 12-21; 1Krón 1-9; Mt 1:1-17),
- c) apokaliptika (Dán 7-8; Jelenések),
- d) elbeszélések (Ruth; Márk),
- e) elmélkedések-viták (Jób, Prédikátor),
- f) közmondások, példázatok (Példabeszédek),
- g) próféciák (Ézsaiás),
- h) törvények (3Mózes),
- i) levelek (Galata; Jakab; Júdás).

Mások valószínűleg találnának más műfajokat is, megint mások talán nem sorolnának fel ennyit. Ha a bibliai műfajok számát lehet is vitatni, azt aligha, hogy minden műfajnak megvan a maga jellegzetessége mind szándéka tekintetében, mind a tekintetben, hogy azt miként akarja érvényesíteni. Elgondolkoztató, hogy a fenti listán csak az utolsónak a kimondott célja a tanítás, ezért Pál, János vagy Péter levelei ha különböző mértékig is, de természetesen didaktikusak.⁸ A bölcsesség irodalom egy részének is (példabeszédek) a szándéka tanítás. Ám a metaforák használatával a tanítás kevésbé didaktikus, mint az újszövetségi levelek. A törvények esetében nem szerencsés a didaktikus kifejezést használni, ám az egyértelmű, hogy akár rituális, akár apodiktikus, akár kazuisztikus törvényről legyen is szó, hatékonyságuk a világos és félreérthetetlen fogalmazásból ered. Lényegük miatt sem a leírások-listák, sem az

⁵ A kifejezés (az eredetiben *hintergründig*; az angolban a *fraught with background* kulcsszóvá vált a bibliai elbeszélések jellemzésére) Auerbachtól származik, *Mimézés*, 14.

⁶ Auerbach, E. *Mimézés*, 13k.

⁷ Sternberg, M. *The Poetics of Biblical Narrative*, 38.

⁸ Bár megjegyzendő, hogy a levelek tanító stílusa nem ritkán vált át metaforikusra, amikor is a mondanivaló már jóval kevésbé egyértelmű; ld. pl. Ef 5:21-33; Kol 2:8-15; Zsid 12:12-29; 1Pt 3:18-22; 1Jn 5:1-12.

elmékedések és viták nem lehetnek didaktikusak. Megjegyzendő, hogy a leveleket leszámítva ezek a műfajok csak elvétve szólnak meg igehirdetesként a szószékről, és ennek egyik oka valószínűleg a műfaj. Ám hogy bizonyos könyvek és műfajok mellőzöttek, aligha tudatos teológiai döntés következménye.

Igehirdetéseink leggyakoribb textusait a levelek mellett a próféciák és a műfajilag rokon apokaliptika, a zsoltárok és a bibliai elbeszélések adják. Ha igehirdetéseink jellemzésére megengedett az általánosítás, akkor azt mondhatjuk, hogy igehirdetéseink didaktikusak. És éppen az imént említett műfajok azok, amelyekre leginkább áll Sternberg meglátása: ezek a legcsekélyebb mértékben sem didaktikusak, hanem messzemenőig ideologikusak. Ha a bibliai műfajok nem didaktikusak, erőszakot teszünk rajtuk, amennyiben tanításaink ugródeszkáiként használjuk őket. Ezt nemcsak moralizálással lehet elkövetni, hanem valahányszor általános-egyetemes, „vitathatatlan” erkölcsi és teológiai igazságokat keresünk a próféták igehirdetésében, a zsoltárok imádságaiban, Ábrahám, Jákób vagy Dávid sajátosan egyedi történetében, vagy eszményi példaképeket személyükben, valahányszor a „szövevényest” didaktikussá simítjuk.

Az előadásmód (*discourse*) szempontjából igehirdetéseink javarészt előadásszerűek, céljuk ismeretközlés, tanítás, felvilágosítás, jobb esetben buzdítás, útmutatás. A racionalizmus kései gyermekeiként az igaz hit és ismeret, a tárgyilagos valóságábrázolás, a meggyőzés kapja a fő hangsúlyt. Mit higgyünk, mit tanít a Biblia az adott kérdésről? Igehirdetéseket hallgatva nem egyszer az anakronizmus érzésével küzdök: nem tudom, én járok-e rossz helyen, vagy az igehirdető sóvárogja vissza a protestáns ortodoxia régi, szép korát. Más irányból közelítve a kérdést, ma legtöbbször nem arra vágnak, hogy megmondják nekik, mit higgyenek és tegyenek, még kevésbé, hogy helyettük döntsenek.⁹ Brueggemann tapasztalatát sokan átérzhetik: „Újra és újra arra döbbenek rá, hogy legtöbbször nem több tanácsra, hanem több erőre van szükségem. Nem új információra van szükségem, hanem arra a bátorságra, szabadságra és cselekedetre való felhatalmazásra, melyet az evangéliumban már megkaptam.”¹⁰ Brueggemann így folytatja:

Ám ugyanilyen fontos, hogy etikáról és engedelmisségről szóló beszédünk ne kényszerítsen és ne legyen végletesen didaktikus. A kényszerítés és a didaktika az egyházat belátható módon a parancsolat egy újabb félreértelmezésébe vezeti. Ez az új torzítás lehet a lelkész kedvenc témája, felekezeti ideológia, a legerősebb politikai csoport vagy bármi egyéb. Az ilyen torzító kényszer az embereket csak még jobban megerősíti meggyőződéseikben. És ami még fontosabb, az ilyen magabiztos önhatalmú torzításokat azért kell kerülni, mert az evangélium igényével teljesen összeegyeztethetetlenek.¹¹

Végül Brueggemann erre a következtetésre jut:

Általában az igehirdetésnek célja nem az, hogy konkrét erkölcsi figyelmeztetéseket adjon, az ilyen figyelmeztetés ui. az egyetértés vagy ellenkezés kiváltásával inkább az önhatalmú torzításokat segíti elő, semmint a képzelőerőt [*imagination*] táplálja. Sem nem az az igehirdetés célja, hogy közügyekben konkrét útmutatást adjon. A közügyekben való konkrétság, mely annyira döntő az egyház számára, más összefüggésben hatékonyabb. Az igehirdetés célja, hogy az egyházat felszabadítsa az arról való tűnődésre [*to imagine*], milyen a misszióban való tervszerűség, és hogy képzeletünkben [*in our imagination*] fogadjuk el a tanítványság azon cselekedeteit,

⁹ Ld. pl. Robinson, J.A.T. *Honest to God*. London: SCM Press, 1963.

¹⁰ Brueggemann, W. *Finally Comes the Poet*, 84.

¹¹ Brueggemann, W. *Finally Comes the Poet*, 88.

melyeket még nem vagyunk képesek gyakorolni.¹²

A mai ember számára az élmények, érzelmek és érzések, valamint egy alternatív „látomás” megfogalmazása legalább annyira fontos, mint a tiszta tan volt 300 esztendővel ezelőtt. S akár jól van ez így, akár nem, az egyház nem hagyhatja figyelmen kívül az „éghajlatváltozást”, amennyiben a mai embert üzenetével meg akarja szólítani. Arról nem is beszélve, hogy az Ige egyházaként nem tekinthetjük mellékes kérdésnek az Ige műfaját.

3. Hans Frei és az igehirdetés célja

Ehhez szorosan kapcsolódik egy másik, nem elhanyagolható szempont. Hans Frei Auerbachból merítve korszakalkotó művében, *A bibliai elbeszélés hanyatlásában*,¹³ azt vizsgálja, mi tette azt lehetővé, hogy amíg a prekritikus ember a teremtéssel elkezdődött és Jézus visszajövetelével lezáruló üdvtörténet részének tartotta magát, azaz számára a bibliai elbeszélés és az emberi történelem nem vált ketté, a 18. századtól ez egyre nehezebb, a 20. századi embernek pedig egyenesen lehetetlen. A felvilágosodás egyszer s mindenkorra véget vetett ennek az üdvtörténeti gondolkodásnak. Kortársaink nem képesek belépni a Biblia világába, nem tudnak azzal azonosulni, az ott történeteket átélni. Maga Auerbach így összegzi ezt:

Ha a bibliai epikus szöveg legbensőbb tartalma szerint megköveteli az értelmezést, akkor uralmi igénye még tovább űzi őt ezen az úton. Hiszen nemcsak néhány órára akarja feledtetni velünk saját valóságunkat, mint Homérosz, hanem le akarja igázni; be kell illesztenünk saját életünket az ő világába, az ő világtörténeti építménye részének kell éreznünk magunkat. Ez egyre nehezebb lesz, ahogyan távolodik életünk világa a bibliai történetektől, de ha a bibliai szöveg mégis fenntartja uralmi igényét, elkerülhetetlenül alkalmazkodnia kell értelmező átalakulás révén...¹⁴

Nem célom eldönteni, mennyiben volt ez a fejlődés szükségszerű és elkerülhetetlen, vagy milyen károkat okozott. Akár így, akár úgy, ismét csak nem engedhetjük meg magunknak, hogy a megváltozott társadalmi, kulturális és szellemtörténeti helyzet adottságait figyelmen kívül hagyjuk.

Ha magát a folyamatot nem is tudjuk visszafordítani és a szellemtörténeti változásokat, valamint eredményüket meg nem történetté tenni, mégis mindannyian küszködünk a kérdéssel: Hogyan segíthetünk vallásos és nem vallásos kortársainknak, hogy Isten tetteit ne egy letűnt kor mitikus világképe elemeinek tekintsék, hanem maguk is átéljék, mi több, *akarják* átélni. David Clines-nak a (bibliai) történetről tett megfigyelése az igehirdetésre is igaz:

Amit egy történet kínál, az nem más, mint egy „világ”: hihetően ábrázolt vagy valódi, ismert vagy ismeretlen. Amennyire képes a történet a hallgató vagy olvasó képzeletét megragadni, az oly mértékben „lép be” a történet világába. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a történet képes megragadni az olvasót, az világának részesévé válik. A történetet megismerve ismerhetjük ki magunkat a történet világában, míg csak az a mi világunkká is nem válik.¹⁵

¹² Brueggemann, W. *Finally Comes the Poet*, 88. Az *imagine* és *imagination* szavak Brueggemann-nál nemcsak súlyos ideológiai-teológiai töltéssel rendelkeznek, hanem módszerére is utalnak. Ld. Perdue, L.G. *The Collapse of History: Reconstructing Old Testament Theology*. Minneapolis: Fortress Press, 1994, 263-98.

¹³ Frei, H.W. *The Eclipse of Biblical Narrative: A Study in Eighteenth and Nineteenth Century Hermeneutics*. New Haven: Yale University Press, 1974. Freinak a pozitívumaira és negatívumaira egyaránt felhívja a figyelmet Perdue, L.G. *The Collapse of History*, 235-40, 259-62.

¹⁴ Auerbach, E. *Mimézis*, 17.

¹⁵ Clines, D.J.A. *The Theme of the Pentateuch* (JSOTSup 10). Sheffield: Academic Press, 1997, 109.

Érdemesnek tartottam Clines-t szó szerint idézni, noha a mintegy 20 évvel későbbi 2. kiadásban már bírálja 1. kiadásbeli nézeteit (138-41). Hadd álljon itt Kornelis H. Miskotte „egyik leggyönyörűbb bekezdése” is (Clines,

Tartok tőle, ahogy általában az igét hirdetjük, nemhogy megkönnyíti, hanem inkább megnehezíti a ma embere számára, hogy Isten története részének érezze magát. Legalább két okból. Először is, noha az irodalom-kritikusok általános véleménye szerint a bibliai elbeszélésekben az elbeszélő jelenléte ritkán érzékelhető, igehirdéseinkben az elbeszélő (igehirdető) jelenléte legtöbbször súlyosan nehezedik a hallgatóra, az igehirdető „tolakodó elbeszélővé”¹⁶ válik. Másodsor, igehirdéseink az esetek túlnyomó részében két síkon mozognak: mi történt akkor (a bibliai világban és történetben) és mi történik ma (a mi világunkban és történetünkben). Ezt vagy egy kétrészes felosztással (akkor–ma; bibliai világ–mi világunk; Dávid király, János apostol–mi, én), vagy a két idősíki állandó váltogatásával érjük el. Ez azt is elengedhetetlenné teszi, hogy megfogalmazásaink egyértelműek legyenek, ne adjanak félreértésre okot.

4. Metafora és igehirdetés

Mi, protestánsok egyébként is szeretjük az egyértelműséget, azt, ami nem értelmezhető többféleképpen. Ebből következően mintha irtóznánk a metaforáktól és metaforikus nyelvezettől. Hadilábon állunk a képes beszéddel. A többértelműségtől menekülünk. Az anakronizmust főbenjáró bűnnek tartjuk. Gyanakvással hallgatunk mindent, ami nem világos és egyértelmű.¹⁷ Eközben észre sem vesszük, hogy a legjobb szándékunkkal erőszakot követünk el a bibliai szövegen, és legjobb esetben is kiskorúsítjuk a gyülekezetet.

Hogyan taníthatunk úgy, hogy nem leszünk didaktikusak? Hogyan prédikálhatunk úgy, hogy hallgatóságunk nagykorúságát és a bibliai szöveg műfaját egyaránt tiszteletben tartjuk? Ismét csak Brueggemann siet segítségünkre:

Az igehirdetés eseménye a megváltozott képzeletben [*imagination*] végbemenő esemény. Az igehirdetés pillanatában a költőknek¹⁸ szabad elképzelniük a világot másként és szabad annak hangot adniuk, szabad egy új kifejezésre, egy új képre, egy új, régóta ismert képzetársításra vállalkozniuk. A költők fel vannak hatalmazva, hogy egy új beszélgetést kezdeményezzenek, melyben új hangok hallatszanak és új értelmezések lehetségesek. Az új beszélgetés a bizalom szabadságát és a lemondás bátorságát eredményezheti. Az új beszélgetéshez, melytől életünk függ, költőkre van szükség, nem moralistákra. Mert végső soron a templomba járók olyanok, mind minden más ember: minket nem új szabályok változtatnak meg. Életünk legrejtettebb pontjai – az ellenállás és átölelés helyei – végső soron nem utasításokkal érhetők el. Az ellenállás és átölelés ezen helyeit csak történetekkel, képekkel, metaforákkal és olyan kifejezésekkel lehet elérni, melyek a világot másként, félelmeinktől és sebeinktől függetlenül ábrázolják. A költő elmélkedése játékoságot, képzelőerőt [*imagination*] és értelmezést tesz szükségessé. Az új beszélgetés lehetőséget biztosít

155, 11.j.): „Meggyőződésünk szerint a Biblia lényegében egy elbeszélés, történet, melyet úgy kell továbbadnunk, hogy újból és újból elmeséljük. És ily módon következhet be, hogy a történet 'megtörténik' – egy 'vértelen ismétlés' révén, úgymond – azok számára, akik hallgatnak minket. Íme – Isten ilyen dolgokat cselekedett egykor emberekkel; de mivel ez ő, vajon nem fog-e veled is ugyanilyen dolgokat cselekedni? Igen, mihelyt felfedezed, ki ő, ahogy a történetet meséled, az gördülékennyé fog válni. Ha ezzel a másik étellel, mely a tiedtől független és azon túlmutat, egységben vagy, akkor az üdvösség általad élt drámája elkezd kibontakozni és tanúsítani fogja, hogy már a megoldás felé halad. Hogy miként, magad sem tudod.” Miskotte, K.H. *When the Gods are Silent*. London: Collins, 1967, 204; idézi Clines, 155, 11.j.

¹⁶ Így próbálom visszaadni az angol *intrusive narrator* kifejezést, mellyel azokat az (általában nem bibliai) elbeszélőket jellemzi az irodalom-kritika, akik elbeszéléseikben érezhetően jelen vannak.

¹⁷ Ha ez így van, nem világos, mi az oka: a közép-európai felvilágosodás, azon történet-kritikai dogma, miszerint egy szövegnek csak egy jelentése lehet, a belénk oltott, mindenfajta képtől és képszerűségtől való protestáns irtózás, vagy a fentiek keveréke.

¹⁸ Brueggemann könyvében a „költő”-t a „próféta” értelemben használja, hogy fenntarthassa a címben is megfogalmazott metaforát, mely Walt Whitman *Leaves of Grass* c. versének egy sorára utal.

kétértelműségre, mélyreható vizsgálatra és merész megsejtésre. Csak a szabad emberek képesek a bizalom légkörében a botrányhoz közel járni, közelében mutatkozni, ajándékaival élni.¹⁹

Brueggemann szerint tehát az igehirdetőnek költőnek kell lennie, aki a kétértelműséget nem kerüli, hanem keresi, aki a jelképek és képes nyelvezet használatával táplálja lelkünket, szellemünket, életünket. Csak ilyen költői-prófétai meghirdetés révén elképzelhető,

hogy azok az események, melyek egy bizonyos helyen megtörténtek, máshol is döntő jelentőségűnek fognak bizonyulni, hogy azok a győzelmek, melyek egyszer kivívtak, máskor is döntő jelentőségűnek fognak bizonyulni. A jelentőség időbeli és földrajzi átvitele teljes mértékben a meghirdető hatékonyságától, hihetőségétől és művészi, képzeletgazdag (*imaginative*) képességétől függ.²⁰

Ha az igehirdetés valóban költői-prófétai cselekmény, akkor a költők-próféták teljes eszköztárát használnunk kell: összetett jellemábrázolást és „szövevényes” előadásmódot, metaforákat és többértelműséget, költői képeket és prófétai dramatizálást, jelképeket és retorikát.²¹ Brueggemann ebben az összefüggésben jelöli meg újrafelfedezendőnek az „evangéliumszerű előadásmódokat” (*gospel modes of discourse*), „amelyek nem moralizálók, dogmatikusak, skolasztikusak vagy pietisták, hanem kíméletlenül drámaiak.”²² Attól pedig a legkevésbé sem kell félnünk, hogy ily módon a híveket nem fogjuk tudni tanítani – a tanításnak nem az egyetlen, s nem is a leghatékonyabb módja a didaktika. Ha le tudunk erről mondani, még számtalan módja marad az akár explicit, akár implicit tanításnak.

Ezzel elérkeztünk a megfogalmazott elvek aprópénzre váltásához.

5. A műfajszerű igehirdetés

A kecske jóllakatásának és a káposzta megtartásának egyik módja lehet, amit műfajszerű igehirdetésnek hívhatunk. A műfajszerű igehirdetés tekintettel van a bibliai szöveg, azaz az igehirdetés textusának műfajára, és igyekszik követni annak retorikáját éppúgy, mint teológiáját, az elbeszélést (*narrative*) csakúgy, mint az előadásmódot (*discourse*). Ahogy a bibliai „szöveg teremti meg a hallgatót”,²³ úgy a műfajnak kell megteremtenie az igehirdetés műfaját.

Így vagy úgy, az igehirdetésben a valóságot igyekszünk ábrázolni, ám nem érhetjük be a valóság „objektív” leírásával. Meg kell ragadnunk az elbeszélés és előadásmód, az imádság és imádkozó, a prófécia és próféta valóságát éppúgy, mint a bennünket körülvevő valóságot; a lelkiállapot, jellemábrázolás, indítékok valóságát nem kevésbé, mint a teológiát, világnézetet. Mindez az említett bibliai műfajokra alkalmazva röviden a következőket jelenti.²⁴

¹⁹ Brueggemann, W. *Finally Comes the Poet*, 109k.

²⁰ Brueggemann, W. *Biblical Perspectives on Evangelism: Living in a Three-Storeyed Universe*. Nashville: Abingdon Press, 1993, 17.

²¹ Ezzel a retorika és a nyelv fontosságát kívánom aláhúzni: minden igehirdetés műalkotás. Aki a retorikát teológiájának egyik pillérévé tette, Walter Brueggemann; ld. különösen is *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*. Minneapolis: Fortress Press, 1997. Érdekes, hogy bár az igehirdetés kétségkívül szónoklat is, mi, protestánsok, ózdkodunk a retorikától és retorikai eszközök használatától. Mintha barthiánusok lennénk ebben (Barth elvi megfontolásokból ellene volt a retorika használatának), s észre sem vesszük az iróniát: nincs még egy olyan rendszeres teológus, akinek nyelvezete utolérné Barth retorikáját.

²² Brueggemann, W. *Biblical Perspectives*, 45.

²³ Brueggemann, W. *Biblical Perspectives*, 51.

²⁴ E tanulmány befejezése után bukkantam rá a *Themelios* c. folyóirat (28/2, 2002, 114f) egy könyvismertetésére (James W. Thompson: *Preaching like Paul: Homiletical Wisdom for Today*. Louisville: Westminster/John Knox Press, 2001), mely az ismertető, David Gibson szerint említi és bírálja az ún. „új hermeneutikát”. Ez a hermeneutika számomra eddig ismeretlen volt, és a cikk szerint erősen hasonlít arra, amit én műfajszerű igehirdetésnek nevezek.

Az elbeszélő vagy „narratív” igehirdetés a bibliai elbeszélések műfaji sajátosságait követi. A műfajhoz való hűséghez elengedhetetlen az elbeszélés cselekményének, jellemábrázolásának, feszültségének, meglepetéseinek, explicit vagy implicit értékítéletének, komolyságának, iróniájának, humorának, mondanivalójának, szövevényes voltának követése és megszólaltatása.

A bibliai imádságok, zsoltárok által kínált igehirdetési műfaj maga is imádság vagy imádságszerű. Az imádkozó lelkiállapotát és a zsoltár hangulatát, mely lehet dicsőítő, hálaadó, könyörgő, panaszkodó, nem „bíráhatjuk felül” egy másik, számunkra rokonszenvesebb bibliai igével, sem nem „semlegesíthetjük” egy hozzánk közelebb álló bibliai tanítással vagy dogmával. Az imádságot saját összefüggésében, saját értékei és mondanivalója alapján kell megértenünk és megértetnünk. Az igehirdetésnek is a zsoltár hangulatát kell tükröznie.

Ehhez hasonlóan a profetikusan igehirdetés tekintettel van az adott prófétai szakasz mondanivalójára és hangulatára: ítéletről egészen másként kell beszélni, mint üdvprófeciáról, egy nép pusztulásáról, mint arról, amit Isten az eszkatonban készít. Ugyanezt lehet az apokaliptikáról is elmondani. Emellett mindkettő műfaj esetében érvényes, hogy a költői eszközök, metaforák „túltengése” miatt az igehirdetőnek mindent el kell követnie a hasonló nyelvezet és légkör megteremtése érdekében.

Csak zárójelben jegyzem meg, hogy noha magam is prédikáltam már a Prédikátor és Jób, példabeszéd és nemzetségtábla alapján, nem vagyok róla meggyőződve, hogy ezek a műfajok minden esetben alkalmasak igehirdetésre, és nem az egész könyv mondanivalójának óhatatlan megnyirbálásához vezet-e egy-egy vers vagy akár fejezet igehirdetési textusként való kiragadása.

Az istentisztelet ünnep. Ennek az ünnepnek szerves és talán legfontosabb, de nem egyetlen „alkotórésze” az igehirdetés. Az ünnepen csak úgy tudunk teljes személyünkkel részt venni, ha az istentisztelet valahonnan valahova vezet, ha látjuk, honnan indulunk és hova érkezünk. Ha az istentisztelet képes belépni életünkbe, magával ragadni minket, Istent tisztelőket, és felemelni, eljuttatni Isten valóságába. Más szóval, mind az istentiszteletnek, mind az igehirdetésnek egyfajta ívvel kell rendelkeznie, olyannak kell lennie, mint egy eseménynek, történetnek, melynek van kezdete, csúcspontja és befejezése.

Tapasztalataim szerint az istentisztelet egészét nem eseménynek tekintjük, hanem nagy részét (gyülekezeti énekek, imádság, liturgia, adakozás) másodlagos, járulékos elemnek, „szükséges rossznak”, mely jó esetben is csak az igehirdetést hivatott szolgálni. Igihirdetéseinkben pedig többnyire több történetet vagy történetstilánkot, szemléltetést, példát használunk fel, melynek következtében az töredezett lesz, az ív megtörik, az embereket pedig megfosztjuk attól az élménytől, hogy Isten történetét, az evangélium *eseményét* átéljék. Amit Brueggemann az evangélizációról mond, ugyanilyen érvényességgel elmondható általában az igehirdetésről:

Azt állítom tehát, hogy az evangélizáció lényege az, hogy meghívjuk az embereket ezekbe a [bibliai] történetekbe, mely történetek meghatározzák életünket. Így felhatalmazzuk az embereket, hogy feladjanak, elhagyjanak és megtagadjanak más történeteket, melyek hamis és romboló módon formálták mindaddig életüket.²⁵

Az sem elég, ha csak az értelemre hatunk igehirdetéseinkkel. Ez fontos, de az istentiszteleten többről van szó, mint csupán az agyunk Szentlélek általi megérintéséről – Isten az egész személyünkkel találkozni akar, s személyünk érzelmeinket, vágyainkat, sebeinket, álmainkat éppúgy magában foglalja, mint értelmünket. Isten egész lényünk Ura, és ennek az igehirdetésben és istentiszteleten egyaránt kifejezésre kell jutnia.

²⁵ Brueggemann, W. *Biblical Perspectives*, 10.

Úgy sejtem, ezek után egyetlen kérdés maradt megválaszolatlanul: Hogyan békíthető ki az Ige és az igehirdetés műfaja; hogyan néz ki mindez a gyakorlatban? Válaszként hadd álljon itt egy igehirdetésem, abban a reményben, hogy ezzel világosabbá teszem, miről is beszéltem fentebb, s a fenti elveket én hogyan alkalmazom.²⁶

Lekció: Lk 1:46-55

Textus: ApCsel 12:1-24

KIÉ A HATALOM?

Diadalmas idők. Emberek tömegesen térnek meg. Munka- és ünnepnapokon, a nap 24 órájában. Még hozzá a legkülönbözőbb háttérű emberek: bankárok, egyetemi tanárok és munkanélküliek, liberális értelmiségiek és javíthatatlan maradiak, vallásos családból származók és akik Istenről soha nem hallottak. Az evangélium a legkülönbözőbb társadalmi rétegeket, népcsoportokat is eléri. Gyülekezetek alakulnak egyre-másra, ráadásul a leghelyetlenebb helyeken: Antiókiában, a birodalom egyik legszekulárisabb nagyvárosában, ott is a lakótelep kellős közepén. Hogy a keresztyének fogynának? Senki nem hallott fogyásról. Statisztika csak azért nem készül, mert a gyors növekedés miatt az adatok már a megjelenés órájában idejétmúltnak válnának. Tömegek fordulnak Istenhez, ezért a bibliaórákon „igen nagy sokaságot” kell tanítani. S a sokszínűség és változatosság ellenére sem a különbségek jellemzik a keresztyéneket, hanem vállalkozó kedv, összetartás és egység. S éppen ezek az új gyülekezetek segítik a politikai, anyagi, ellátási nehézségekkel küzdő hagyományosabb gyülekezeteket. A testvéri segítség, egymásra utaltság milyen megnyilvánulása! A testvérek nemcsak lelki, hanem anyagi közösséget is vállalnak. A helyzet azonban nem rózsás, hiszen István megkövezése óta a konzervatív erők, a nemzeti hagyományokat és Isten királyságát buzgón féltők ellenségesen viseltetnek a Krisztus-hívők iránt. Mégis, akik Krisztust követik, egyelőre politikai türelmet, társadalmi közkedveltséget és megbecsülést élveznek. A bolti eladó előre köszön, a pénztáros rád mosolyog, a postás örül, ha személyesen adhatja át a postai küldeményt. Isten evangéliumának ereje van, Isten hatalma kézzelfogható, naponta tapasztalható valóság. Nem is sejteni, valahol él egy Heródes...

De sajnos, Heródesek léteznek. Még hozzá fenyegető közelségben. Heródes az a zsarnok, aki azt hiszi, övé minden hatalom mennyen és földön, ezért neki mindent szabad, neki senki sem szabhat korlátokat. A Heródesek épp arról hírhedtek, hogy megszabják, hogyan élj, mit szabad és mit nem szabad tenned:

- Hogy hány s milyen nemű gyereket vállalhatsz. S ha több születik a megszabottnál, vagy nem az előírt nemű, a hazai össztermék növelése, ugye, szükségessé teszi a csecsemők meggyilkolását.
- Hogy kihez imádkozz vagy milyen népcsoporthoz tartozz. S ha nem az előírás szerint imádkozol vagy nem rendelkezel az előírás szerinti elődökkel, kemencében végzed.
- Hogy számodra mi jó, s ezért hol és hogyan élj, milyen közrendet, állam- és egyházformát válassz, s kire szavazz. S ha nem az elvárásoknak megfelelően jársz el, az állam vagy egyház rendjének közellenségévé válsz.

²⁶ Ez az igehirdetés 2002. őszén hangzott el. Sietek hangsúlyozni, hogy ez az ún. „narratív” igehirdetésnek egy lehetséges, de nem kizárólagos példája, melyben igyekeztem a legkövetkezetesebben (vagy legvégletesebben) az idősíkokat és egyéb utalásokat összemenni, kétértelműen fogalmazni és tudatosan szövevényes, költői nyelvezetet használni. A narratív igehirdetésre Brueggemann előadássorozatában is találhatunk két példát (a Dán 1 és 4 alapján): Brueggemann, W. *Finally Comes the Poet*, 115-41.

Ám időnként Heródesnek is szüksége van népszerűsége, politikai-társadalmi támogatottságra, ő is akarja élvezni a nép kegyeit. S a népszerűségi mutatók kedvező alakulásáért bármire hajlandó: ha a népnek cirkusz kell, hát legyen. A keresztyén szekta üldözése a társadalmi feszültségek és elégedetlenségek levezetésének kitűnő módja. A szektavezér személyében sikerül egyes számú közellenséget találni.

Olaj a tűzre, hogy a keresztyén szekta épp a minap szüntette meg azokat az előjogokat, amikre a vallási konzervatívok oly büszkék: a szekta liberalizmusa révén Isten a megvetett és az evangéliumból kirekesztett népeket és társadalmi csoportokat is elfogadja, ezzel kaput nyitva a vallási és társadalmi egyenjogúság felé. Erre még nem volt példa. A keresztyén szekta pusztá léte fenyegetés a konzervatív értékekre: hogy Isten kiválasztotta őket, törvényét adta nekik, ezzel társadalmi és családi életüket renddel ajándékozta meg. Ezt a rendet most veszély fenyegeti. De ugyanúgy Heródes hatalmát is, hiszen a Krisztus-hívők a hatalomról és engedelmségről eltérő módon gondolkodnak. Ezért minden másként gondolkodót, ellenzékit, be nem hódolót el kell hallgattatni. Amit Heródes tesz, s amit a Heródesek általában tesznek, az vallási indíttatású politikai diszkrimináció. Ehhez Heródes a konzervatívokban hűséges támogatókra talál. Hogy a diszkrimináció törvénytelen lenne? Ugyan! A törvényadás és -értelmezés mindig is a Heródesek hatáskörébe tartozik:

- Akkor, amikor egy kisgyermek születése a trónt veszélyezteti, s minden 2 év alatti kisfiú lemészárlása válik szükségessé.
- Akkor, amikor egy próféta bírálni merészeli Heródes magánéletét, s el kell némítani.
- Akkor, amikor igazságot kellene szolgáltatni egy ártatlanul bevádolt tanítónak, de e helyett a politikai haszonelvűség szempontjai érvényesülnek, s a tanító kereszten végzi.
- Akkor, amikor kényelmetlen kérdések hangoznak el hatalomról, elszámolhatóságról, állások juttatásáról és elbocsátásokról, közpénzekről, korrupcióról, jogtiprásról.
- És most, amikor az egyes számú közellenség kivégzésével növelhető a politikai támogatottság és népszerűség.

Mi sem természetesebb, mint hogy a népszerűségtől Heródes csak vérszemet kap: ha a konzervatívoknál ilyen sikert ért el a kivégzés, ismételjük meg. Szerencsére van még néhány keresztyén vezető, akit felforgatás, rombolás, állam- vagy egyházellenesség címen le lehet tartóztatni. Milyen gyorsan fordul a reménység és Isten áldásának időszaka önkénybe és zsarnokságba, Isten hatalmának naponta tapasztalható valósága a „Miért hagytál el, Istenem” kételyeibe! Amikor Isten hatalma csak tantétel, régi történetek és nosztalgia tárgya. Milyen gyorsan üzi el a reménységet a reménytelenség és kilátástalanság! Milyen könnyen váltja fel a közkedveltséget gyanakvás és erőszak! S milyen könnyen lesz tapasztalati valósággá és meggyőződésünkké: minden hatalom Heródesé.

Péter kilátástalan helyzetben van. Heródes semmit nem bíz a véletlenre, mindennel számol: Péter a börtön mélyén megerősített őrizetben várja kivégzését az ünnep után. Egyetlen halvány reménysugár: a gyülekezet imádkozik. A fegyvertelenek kis csapata reménykedik, hogy nem a minden politikai és katonai eszközzel rendelkező Heródesé minden hatalom. Hogy felette is van még valaki. Két erő csap tehát össze: Heródesé és a keresztyén gyülekezeté. Az önkény, erőszak és törvénytelenység a názáreti Jézus evangéliumának szelíd, fegyvertelen szabadságával. Melyik bizonyul erősebbnek: Heródes megkérdőjelezhetetlen hatalma vagy Isten szuverén hatalma, amiben a keresztyének bíznak?

Heródes egy dologgal nem számol. Nem ellenőrizte a naptárat: a hétfévi ünnep a páska, az Egyiptomból való kivonulás, a szabadulás ünnepe. Elfelejtette, hogy Isten népe minden évben megemlékezik arról, amit Isten csaknem másfél-ezer éve tett értük, s megünnepli a szabadító Isten látványos és irgalmas beavatkozását. A páska a szabad vallásgyakorlatnak és Isten hatalmának az ünnepe: Izrael Istene erős kézzel és kinyújtott karral érvényesítette népének azon jogát, hogy saját lelkiismeretük szerint tiszteljék őt. A fáraónak így hangzott az egyértelmű üzenet: „Bocsásd el népemet, hogy nekem szolgálhassanak!” (2Móz 10:3). És az első páskára azért került sor, mert a fáraó nem volt erre hajlandó. Azt gondolta: felette nincs hatalom, őt semmilyen hatalom nem képes térdre kényszeríteni.

Heródes rossz időzítése hamarosan súlyos hibának fog bizonyulni. De az is világos, hogy Heródes kudarca nem igazán a gyülekezet rendíthetetlen hitének a következménye. Ha ui. van valami közös a gyülekezet és Heródes között, az az, hogy az apostol kivégzését Péter barátai éppúgy elvégzett, visszafordíthatatlan ténynek tartják, mint az államhatalom. A gyülekezet imádkozik ugyan, de a hívek feleletre nem számítanak. Nem csoda hát, hogy Péter szabadulását az iróniak sora követi, méghozzá legalább három szereplővel kapcsolatban:

1. Maga Péter nem hiszi el, hogy ami történik vele, az valóság, nem álom, csak az angyal távoztával ismeri fel, kiszabadult. És itt többről van szó, mint egy ártatlanul bebörtönzött fogoly csodálatos szabadulásáról. Ahogy Isten hatalma révén Jézus feltámadt a halálból és ezzel a zsidó Nagytanács halálos ítéletét és Heródeszel és Pilátussal közös ármányos jogtiprását visszafordította, úgy avatkozott be Isten most is csodálatosan, és tette semmissé Heródes politikai diszkriminációját és ármányoktól sem mentes vallásüldözését.

2. Rodé elköveti a hibát, hogy komolyan veszi, amiért imádkoznak. Ő az egyetlen az imádkozók közt, aki kitartóan vallja: Isten hatalmasabb Heródesnél, ezért Péter még kiszabadulhat. Neki nincs szüksége Pétert látni, elég hallania hangját, hogy Pétert az ajtó előtt feledve lélekszakadva rohanjon be a többiekhez az örömhírral: Péter kiszabadult! Rodé hisz a fülének – a hívek viszont nem hisznek a tanú szájának.

3. A hívek eközben buzgón, talán valahogy így imádkoznak: „Mindenható Istenünk, érintsd meg Heródes szívét, hogy engedje szabadon Pétert.” Az angyal meg is érinti, no nem Heródes szívét (azt is meg fogja nemsokára, de attól az megszűnik dobogni), hanem Péter oldalát, amitől bilincsei lehullanak. Amikor a szolgáló bejelenti, Péter kopog az ajtón, a hívek rendre utasítják: „Elment az eszed!”, majd: „Angyala az!” – pedig az angyal az utcasarkon magára hagyta Pétert, s most a következő bevetésre készül. S angyalok egyébként sem szoktak kopogni: általában csak megjelennek, majd eltűnnek. Péternek a börtönből kiszabadulni egyszerű volt ahhoz képest, amilyen akadályok tornyosulnak a gyülekezeti ház ajtaja előtt. A börtön vaskapuján gyerekjáték volt átjutni, az magától, hangtalanul megnyílt. A ház ajtaja hosszú és hangos zörgetés után is alig nyílik meg.

Ami itt történik, az legalább annyira az imádkozó gyülekezet paródiája, mint a saját hatalmában bízó Heródesé. Egyúttal a gyülekezet elé tükröt tartva bizonyítja Isten hatalmát, aki nem pusztán Heródes önteltségét teszi nevetségessé, hanem a gyülekezetet imádságos hitetlensége ellenére hallgatja meg, méghozzá hatalmasabban, mint gondolták vagy kérték.

Ha azt gondolnánk, hogy Péter kiszabadulásával vége a történetnek, ugyanúgy tévedünk, mint Heródes, aki nem is sejti, hogy Isten angyalának van még egy elintézetlen ügye vele. Most egy népcsoport az, aki az uralkodó kegyeit keresi, s céljai eléréséért hízelkedve Heródest istenként tiszteli. S megnyerik ugyan a tündöklő királyi köntöst viselő Heródes kegyeit, de ezzel Heródes elveszti Istenét. A végső leszámolást Heródes javíthatatlan

konoksága teszi elodázhatatlanná. Hogy a nyilvánvaló kudarc ellenére még mindig azt gondolja: neki minden megengedett, uralma növekedésének nem lesz vége, hatalmát senki és semmi nem teheti kérdéssé. A gond csak az, Isten más véleményen van. S ha ilyen horderejű kérdésekben Isten más véleményen van, mint egy földi halandó, annak végzetes következményei lehetnek a földi halandóra nézve. Ezt Heródes is tudhatná, de ahogy már láthattuk, az emlékezete nem a legmegbízhatóbban működik. Ami pedig elég elterjedt kór a hatalmasok közt, amolyan szakmai ártalom.

Hogy mit felejtett el Heródes? Pusztán Isten népe történetének kezdeteit. S ez Isten népe uralkodójaként nem éppen erény. Isten népének vezetői, bírák és királyok, pápák és püspökök újra és újra beleesnek az önámítás e mély vermébe, valahányszor elfeledkeznek arról, Isten miként, milyen csodálatos körülmények közt hívta létre népét. Amikor egy másik korban, egy másik birodalomban egy másik elnyomó ujjat húzott Izrael Istenével, az Úr 9 gazdasági csapással súlyos recesszióba taszította a virágzó egyiptomi gazdaságot, így próbálva jobb belátásra téríteni az önhitt egyiptomi államfőt. Utolsó csapásként az Úr angyala halálra sújtotta az isteni fáraó fiát. Am a fáraó csak ideiglenesen enyhült meg, ezért Isten őt is megölte. Most ez a történet ismétlődik. Hogy a páska ünnepe, mellyel történetünk kezdődött, az exodus, Isten szabadítása és Izrael szabadulása teljes legyen, a zsarnok Heródesnek meg kell halnia, mert elfeledkezve alárendelt voltáról Isten hatalmát kisajátította, visszaélt azzal, azt saját önös céljaira használta. És Isten féltékenyen őrzi dicsőségét és hatalmát. Ez a második dolog, amit Heródes elfelejtett. Ezért az Úr angyala másodszor is megjelenik és lesújt. Milyen különbség lehet 2 angyali ütés között! Péternek az angyal ütése életet, szabadulást hozott – Heródesnek halált, pusztulást. És nem szép, csendes halált, Heródes nem betelve az étellel, ágyban, párnák közt szenderül el csendesen, hanem férgek emésztik meg. Szörnyű, elrettentő vég. Íme egy zsarnok tündöklése és bukása! Így jár minden hatalom, amely Isten hatalmát megkérdőjelezi, és magát istennek hiszi.

Heródes nem egyik napról a másikra vált zsarnokká. Szerepe volt ebben tanácsadóinak, a konzervatívoknak, akiknek kegyeit politikai támogatásért cserébe meg akarta nyerni, továbbá mindazoknak a vallási és társadalmi erőknek, akik a fokozódó önkény és erőszak ellen nem tettek semmit. A Heródesek nem születnek zsarnoknak, hanem zsarnokká válnak. De minél magasabba emelkednek, annál nagyobbat buknak. Amennyire rettegünk egy fáraót, egy Nérót, Hitlert, Sztálint, Rákosi vagy Ceaucescu önkényétől és rémuralmától, annyira válik viszonylagossá bukása órájában végtelennek tartott hatalma és lesz a zsarnok elrettentő példává.

A zsarnok Heródes bukásával a régi szép idők békéje nem tér ugyan vissza, a gyülekezet azonban fellélegezhet. Heródes bukása, s a Heródesek bukása Isten uralmát ékesen bizonyítja. Isten megszilárdította megkérdőjelezett hatalmát, s ez Krisztus testének és az evangéliumnak az erősödéséhez vezet. „Az Úr igéje pedig növekedett és terjedt” – azaz Krisztus hatalma és irgalma, tettei és csodái köztudottá váltak. És amíg Krisztus teste, a gyülekezet növekszik, erősödik, Heródes testét férgek emésztik el. Ha egy hatalmasság felfuvalkodottságában elfelejti az őt megillető helyet, és ujját húz a világ Urával, Krisztus bizonyítani fogja, hogy övé minden hatalom. Ő nem hagyja, hogy hatalmát bárki is megkérdőjelezze. Ő az, aki „hatalmas dolgokat cselekszik karjával, szétszórja a szívük szándékában felfuvalkodottakat. Hatalmasokat dönt le trónjukról, és megaláztatokat emel fel. Éhezőket lát el javakkal, és bővelkedőket küld el üres kézzel. Felkarolja szolgáját, Izraelt, hogy megemlékezék irgalmáról.”